

УДК 327.001.8:35.077.6

РОЗРОБКА СТРАТЕГІЇ СХІДНОАЗІЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

Єжеєв Микола Федорович,
кандидат військових наук, доцент

Розглянуто методологічні засади розробки одного з важливих складників зовнішньополітичної стратегії України – стратегії її східноазійської політики. Запропоновано її можливу структуру, показано зміст її складників.

Ключові слова: зовнішня політика України, зовнішньополітичні пріоритети, східний (азійський) напрям, стратегічне планування, зовнішньополітична стратегія.

За понад 20 років існування незалежної України в цілому визначені основні зовнішньополітичні напрями, котрі отримали розуміння й підтримку більшості громадян. На цих напрямках Україна досягла певних результатів і має добрі перспективи. Водночас необхідно констатувати, що зміна партійної приналежності керівників держави має значний вплив на визначення пріоритетності цих напрямів. Наприклад, проголошення політики позаблоковості суттєво змінило стратегію зовнішньої політики, зокрема було знято з порядку денного питання про вступ України до НАТО.

Головним результатом зовнішньополітичної діяльності Президента України за 2010–2012 рр. є досягнення збалансованості політики на міжнародній арені. Продовження активного євроінтеграційного курсу супроводжувалося відновленням взаємовідносин України на сході, передусім із Росією, а також із провідними країнами Азії.

Метою даної статті є розгляд методологічних засад розробки одного з важливих складників зовнішньополітичної стратегії України – стратегії її східноазійської політики.

Стратегічні пріоритети, №2 (27), 2013 р.

ніків зовнішньополітичної стратегії України – стратегії її східноазійської політики.

Загалом європейський напрямок зовнішньої політики України має не лише перспективи, а й вагомі реальні результати, як-то вихід на завершальний етап переговорного процесу щодо зони вільної торгівлі та активний переговорний процес щодо безвізового режиму із країнами ЄС, а також активну співпрацю в рамках «Східного партнерства». 19 грудня 2011 р. на Саміті Україна – ЄС оголошено про завершення переговорів щодо Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, а в 2013 р. планується її підписання [1].

Східний, а точніше азійський, включаючи простір СНД, напрям також має великі перспективи. Так, у 2011–2012 рр. зроблено багато кроків щодо просування та реалізації національних інтересів України. Відновлено прагматично-діловий тон взаємовідносин із Росією (за винятком енергетичної сфери), налагоджені взаємовигідні стосунки з Китаєм, Індією, В'єтнамом. Китай для України став третім стратегічним партнером після США та

Росії [2, 3]. Офіційний Київ розглядає Індію як одного з пріоритетних партнерів як у політичній, так і в торгово-економічній сферах. Індія стає одним із центрів нової системи міжнародних відносин, і розвиток партнерських відносин з Нью-Делі відноситься до стратегічних пріоритетів української зовнішньої політики. Під час робочого візиту в Індію В. Янукович заявив, що відносини між державами переведені в нову, більш ефективну і прагматичну площину – площину «всеосяжного партнерства» [4]. Під час державного візиту до В'єтнаму В. Януковичем було заявлено, що «Україна проводить послідовну політику із розбудови взаємовигідних партнерських відносин з країнами Південного Сходу і Тихоокеанського басейну» [5].

На нашу думку, значний потенціал для досягнення стратегічних цілей України, який у 2005–2012 рр. не був реалізований, знаходиться саме на азійському напрямі. Це пояснюється історичними зв'язками, що існували ще за часів СРСР, а також високим науковим, промислово-технологічним та агропромисловим потенціалом України. Але, на жаль, досі Україна не має чіткого і зрозумілого документа щодо зовнішньополітичних кроків на цьому напрямку.

Водночас варто відзначити, що про певні кроки у цьому важливому напрямі йшлося у щорічних посланнях Президента України минулих років, а також в аналітичних розробках і статтях експертів Національного інституту стратегічних досліджень. Однак їхні пропозиції реалізовувалися надто повільно і, найголовніше, не спиралися на документ стратегічного (концептуального) характеру [6–11].

Формування нової зовнішньої політики України передбачає поєднання євроінтеграційного вектора як головного стратегічного з послідовною реалізацією власних національних інтересів в інших регіонах світу, в тому числі на азійському напрямі, активне використання форматів СНД в цілому, а також активізацію двосторонніх відносин із провідними державами Азії. Вирішення такого складного завдання можливе лише за умов розробки та реалізації нової стратегії зовнішньої політики, в тому числі й на азійському напрямі. Вона повинна спиратися на принципи реалізації національних інтересів країни, визначені законами України та міжнародними угодами, а також використовувати нові принципи, виходячи із можливостей держави та реалій сьогодення.

Стратегічною метою азійської політики України мають бути реалізація нею націо-

нальних інтересів у цьому регіоні та сприяння досягненню рівня економічного розвитку розвинених країн світу. Реалізуючи ефективну азійську політику, для України вельми важливо водночас бути рівноправним партнером Європейського Союзу щодо просування Східноєвропейської політики.

Серед українських фахівців, які займаються питаннями зовнішньої політики, слід відзначити А. І. Веселовського, О. О. Чалого, В. О. Чалого, О. В. Сушка, Л. Д. Чекаленка. Зазначені фахівці у щорічнику [12] комплексно проаналізували тенденції двосторонніх відносин з окремими провідними країнами Азійсько-Тихоокеанського регіону, розробили прогностичні сценарії їх розвитку, а також окреслили пріоритетні напрями реалізації зовнішньополітичного курсу України у цьому регіоні. Серед науковців-експертів з питань зовнішньої політики на цьому напрямі слід відзначити дослідження О. В. Литвиненка, А. З. Гончарука, О. К. Микал, А. М. Кобзаренка, які підготували аналітичну доповідь «Пріоритети України щодо країн Азії» [13]. В ній, зокрема, розглянуто особливості розвитку Азії, стан відносин України з азійськими державами, потенційні можливості та пріоритети політики України у стосунках із державами Азії та регіональними об'єднаннями. Проблемами зовнішньої політики також займаються Б. О. Парахонський та Г. М. Яворська, котрі в аналітичній доповіді «Концептуальні засади зовнішньополітичної стратегії» [14] проаналізували три найбільш вірогідні варіанти зовнішньополітичної стратегії України (євразійська, євроінтеграційна та ізоляціоністська). Але зазначені фахівці торкалися переважно питань визначення зовнішньополітичних пріоритетів, механізмів реалізації національних інтересів та перспектив розвитку взаємовідносин з окремими країнами певного регіону. Таким чином, створено науково-практичну базу розробки окремих складових Стратегії зовнішньої політики України.

Сьогодні Україна має певний досвід розробки документів стратегічного характеру у сфері національної безпеки. Чинним законодавством [15; 16], починаючи з 2003 р., передбачена обов'язкова розробка концепцій, доктрин і стратегій у певних сферах національної безпеки як керівних документів забезпечення національної безпеки, включаючи зовнішньополітичну сферу, тобто Стратегію зовнішньої політики. Відповідно до словника [17] Стратегію зовнішньої політики України необхідно розглядати як систему офіційних поглядів держави на зміст, прин-

Стратегічні пріоритети, №2 (27), 2013 р.

ципи, завдання, засоби, способи, строки, основні напрями і організаційно-правові, інституційні й інші механізми зовнішньополітичної діяльності держави. Таким чином, розробка Стратегії зовнішньої політики є важливим і обов'язковим етапом (стратегічного планування) складного процесу забезпечення національної безпеки держави.

Як правило, на Заході проблеми забезпечення національної безпеки (НБ) і стратегічного планування вивчаються в контексті стратегічних досліджень. Вважається також, що розробка керівних документів у цій сфері передбачає певну організацію процесу стратегічних досліджень (стратегічного мислення), заснованих на комплексному використанні таких понять як «ціль», «засіб», «спосіб». При цьому на стратегічному рівні державного управління виділяють національну стратегію держави, під якою розуміють загальну діяльність держави у сфері внутрішньої і зовнішньої політики з використанням усіх джерел впливу (політичного, економічного, воєнного та інших), а також Стратегію національної безпеки.

Більшість підходів до забезпечення національної безпеки базується на усвідомленні та реалізації на державному й міжнародному рівнях концепції національних інтересів.

Серед російських фахівців, які вивчають питання національної безпеки, в тому числі стратегічного планування, слід відзначити А. Кокошина, І. Арсентьєва, А. Сергуніна, О. Волобуєва [18–21]. Серед іноземних експертів з питань стратегічного управління найбільш відомий І. Ансофф [22]. В українському науковому середовищі питаннями стратегічного управління займаються В. Горбулін, А. Качинський, Г. Ситник, А. Семенченко, В. Бакуменко, Я. Жаліло та ін. [23–29].

У працях закордонних і вітчизняних науковців, як правило, розглядаються питання стратегічного управління у сфері національної безпеки в цілому чи стратегічного управління в окремих сферах безпеки, наприклад в економічній [29], водночас окремої уваги питанням методології розробки Стратегії зовнішньої політики не приділялося. Це зумовлює необхідність у науковому обґрунтуванні теоретико-методологічних засад розробки Стратегії азійської політики як одного із складників Стратегії зовнішньої політики України.

Тому вважаємо, що розгляд питання про розробку Стратегії азійської (східної) політики має певну наукову новизну і сприятиме підвищенню ефективності зовнішньої політики України не лише на східному напрямі, а й загалом.

Законом «Про основи національної безпеки України» фактично визначається ієрархічність документів стратегічного значення у сфері національної безпеки – це Стратегія національної безпеки та Воєнна доктрина, які є обов'язковими для виконання документами й основою для розробки конкретних програм за складниками державної політики національної безпеки.

Понад двадцятирічний термін сучасної історії України як незалежної європейської держави показує, що відсутність системності у зовнішній політиці є однією з основних причин її недостатньої ефективності. На нашу думку, важливою умовою підвищення ефективності зовнішньої політики є розробка сучасної **Стратегії зовнішньої політики України**. Вважаємо, що такий документ повинен розроблятися і бути складником документів стратегічного значення Президента України, зокрема таких як Стратегія національної безпеки та Воєнна доктрина.

Стратегія зовнішньої політики повинна включати **концептуальні погляди та шляхи вирішення головної мети зовнішньої політики**, визначеної Президентом України, **механізми вирішення завдань** на основних стратегічних напрямках (у визначеному геополітичному просторі) та у співпраці з основними стратегічними партнерами й міжнародними структурами, а також **критерії (показники) ефективності досягнення мети (результатів)**.

Вважаємо, що важливим складником Стратегії зовнішньої політики повинна бути, зокрема, **Стратегія азійської (східної) політики України**.

Розглянемо далі **концептуальні підходи до розробки Стратегії азійської (східної) політики України**. Цей документ повинен виходити із загальної стратегічної мети зовнішньої політики України, котра формується на основі **національних інтересів** та відображається у Стратегії національної безпеки (законах «Про основи національної безпеки України», «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики») [15; 16; 30], а також в Указі Президента України від 8 червня 2012 р. про нову редакцію Стратегії національної безпеки [18]. Важливим складником або передумовою розробки Стратегії азійської (східної) політики України повинен бути всебічний аналіз можливих стратегічних досягнень, переваг і наслідків для України. За своїм змістом і структурою вона, на нашу думку, повинна включати декілька розділів (у загальному вигляді Стратегія азійської політики України представлена на рисунку).

Рис. Стратегія азійської (східної) політики України

Зміст Стратегії азійської (східної) політики України визначає послідовність її розробки.

1. На першому етапі відповідно до стратегічної мети зовнішньої політики України, як ми вважаємо, необхідно визначити **цілі азійської політики України**, виходячи із загальних цілей Стратегії зовнішньої політики (Стратегії національної безпеки), наприклад [10; 11; 13]:

– подальший розвиток економічної співпраці з провідними країнами регіону, зокрема удосконалення структури та обсягу експорту, а також залучення інвестицій. (Найбільшими торговельними партнерами України в Азії традиційно є Китай, Індія, Південна Корея, Японія та Індонезія. КНР (Тайвань), Південна Корея, Сінгапур, Японія, меншою мірою Індія володіють новітніми технологіями, яких потребує Україна для модернізації держави. Українська економіка може очікувати на передачу новітніх технологій в контексті залучення інвестицій з азіатських країн. Тобто азійський вектор зовнішньої політики повинен створювати умови для успішного вирішення стратегічної цілі – досягнення рівня 20 найрозвиненіших країн світу – *G-20*;

– співробітництво із регіональними об'єднаннями. Україна зацікавлена у пошуку альтернативних моделей розвитку відносин та співпраці з регіональними структурами – організаціями та форумами, незважаючи на те, що більшість регіональних структур не має реальних механізмів співпраці з країнами, які не є їх членами. Так, участь у форумі *ASEM* (Зустрічі Європа-Азія (*Asia-Europe Meeting*))

може дати нашій державі значні можливості з розвитку відносин з азіатськими державами в усіх сферах, створити можливості для підтримання постійного діалогу з провідними партнерами з їх числа, опосередковано сприятиме євроінтеграційним прагненням України. Розвиток відносин між Україною та Шанхайською організацією співробітництва (ШОС) може підвищити рівень довіри до нашої країни як до економічного партнера з боку держав-членів та спостерігачів і партнерів по діалогу ШОС. Інтереси України у розвитку співробітництва з АСЕАН (Асоціація держав Південно-Східної Азії (*Association of SouthEast Asian Nations*)) (*ASEAN*) полягають переважно у торговельно-економічній площині. Кінцева мета – отримання статусу учасника *ASEM* і партнера по діалогу із ШОС;

– підтримання високого рівня політичного діалогу з провідними партнерами, а саме: розвиток контактів на високому та найвищому рівні з головними партнерами України у регіоні; підтримання активного діалогу на найвищому рівні з крупними торгово-економічними партнерами; початок процесу забезпечення доступу до багатосторонніх форматів розвитку відносин з азіатськими державами;

– активізація участі українських підприємств, передусім державних, у конкурсах на спорудження окремих об'єктів інфраструктури й тендерах із державних закупівель в азіатських державах;

– зміцнення договірно-правової бази економічної співпраці з провідними партнерами та державами, відносини з якими мають найбільші перспективи, тощо.

2. Логічним продовженням розробки стратегії, на наш погляд, є визначення **шляхів досягнення цілей азійської політики України**, які розкривали би зміст і напрями реалізації євразійської політики України, наприклад:

- політика «далекої руки (плеча)»;
- політика «короткої руки (плеча)».

У даному випадку за основу визначення політики «далекої руки (плеча)» або «короткої руки (плеча)» ми беремо не географічні, а геополітичні показники, виходячи з яких формується зовнішня політика України в Азії (на Сході).

Наприклад: а) політика «далекої руки (плеча)» – це зовнішня політика України з геополітичним «ваговиками» – Росією, Китаєм, Японією, Індією та регіональними лідерами (Туреччиною як однією із країн-лідерів Чорноморського регіону); б) зовнішня політика з партнерами іншої геополітичної «ваги» в Північній, Південно-Східній та Південній Азії, а також з Іраном, Афганістаном, Пакистаном.

Відповідно політика «короткої руки (плеча)» передбачає зовнішню політику України у Центральній Азії (Казахстан, Туркменістан, Узбекистан, Таджикистан) і на Південному Кавказі (Азербайджан, Вірменія, Грузія), тобто відносини з новими незалежними державами – республіками колишнього СРСР.

Цікавим фактом для розуміння важливості такого підходу при розробці стратегії є те, що прагматичний і заснований на позитивному визначенні цілей зовнішньополітичний курс Російської Федерації має відповідне концептуальне оформлення. У виступі колишнього президента Д. Медведєва перед російськими послами наприкінці 2010 р. були офіційно сформульовані завдання російської зовнішньої політики в контексті модернізації країни [31]. З неофіційних матеріалів з даної теми найбільший резонанс мала опублікована журналом *Russian Newsweek* «Програма ефективного використання на системній основі зовнішньополітичних факторів з метою довгострокового розвитку Російської Федерації» [32]. Вона мала чітку деталізацію шляхів досягнення цілей зовнішньої політики Росії на окремих визначених напрямках.

3. Аналіз аналогічних стратегій (концепцій) провідних світових країн показує, що важливим їх складником є **механізми їх реалізації**. Тому наступним кроком, як ми вважаємо, повинна бути розробка механізмів **реалізації азійської політики України**, до яких можна віднести, наприклад:

- двостороннє співробітництво;
- участь у багатосторонніх проектах;

- участь у роботі регіональних інституцій;
- пошук точок дотику (взаємних інтересів) з ЄС, НАТО, РФ, США, Китаєм, Японією, Індією (тобто основних геополітичних партнерів) у визначених регіонах.

4. Успішна реалізація визначених цілей стратегії можлива лише, як показує світовий досвід, тільки при всебічному і всеосяжному забезпеченні цього складного процесу. Тому вважаємо, що стратегія повинна включати окремий розділ, у якому має розкриватися система (або порядок) **забезпечення реалізації азійської політики України**. Як варіант можна розглядати таку систему (або порядок) забезпечення реалізації азійської політики України:

- організаційне забезпечення;
- кадрове забезпечення;
- законодавче забезпечення;
- інформаційно-аналітичне забезпечення;
- фінансове забезпечення;
- матеріально-технічне забезпечення тощо.

5. Реалізація стратегії визначається за певними показниками, тому наступним етапом повинна бути розробка **критеріїв (показників) ефективності реалізації азійської політики України**, наприклад:

- економічний розвиток за основними соціально-економічними показниками (на рівні 20 найрозвиненіших країн світу – *G-20*) або по окремих галузях народного господарства;
- гарантований рівень (не нижче рівня, визначеного законами України) безпеки країни тощо.

Такий підхід дасть змогу розробити зрозумілий і чіткий документ, котрий своєю чергою буде складником Стратегії зовнішньої політики України.

Висновки

1. Східна (азійська) політика є об'єктивним і важливим складником зовнішньої політики України. Вона, по-перше, забезпечує і забезпечуватиме збільшення гео економічного та геополітичного значення країни; по-друге, доповнює (посилює) західний напрям зовнішньої політики; а отже потребує постійного науково-аналітичного забезпечення.

2. Стратегія зовнішньої політики має розроблятися та бути одним із головних документів стратегічного значення Президента України на рівні Стратегії національної безпеки та Воєнної доктрини.

3. До Стратегії зовнішньої політики повинні бути включені концептуальні погляди та шляхи вирішення головної мети зовнішньої політики, визначеної Президентом України та відповідними законами України, а також

механізми вирішення завдань на основних стратегічних напрямках (у визначених геополітичних регіонах) і при співпраці з основними стратегічними партнерами та міжнародними структурами. Для цього необхідна копітка науково-аналітична робота щодо підготовки окремих розділів і стратегії в цілому.

4. Ініціювати розробку Стратегії зовнішньої політики України повинна Адміністрація Президента України, а головними виконавцями можуть бути Національний інститут стра-

тегічних досліджень та інші профільні наукові установи Міністерства закордонних справ і НАН України.

Перспективними напрямками подальших досліджень, на нашу думку, можуть бути розробка механізмів реалізації азійської політики, дослідження критеріїв їх ефективності, аналіз шляхів удосконалення та підвищення ефективності системи зовнішньополітичної безпеки як складника системи забезпечення національної безпеки України.

Список використаних джерел

1. *Україна* планує підписати Угоду про асоціацію з ЄС у листопаді цього року – Президент [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/26679.html>
2. *Китай* для України став третім після США і Росії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uga-inform.com/uk/politics/2012/07/17/kitaj-dlja-ukrainy-stal-strategicheskim-partnerom-mid>
3. *Президент* : Розвиток стратегічних відносин з Китаєм є одним із пріоритетів зовнішньої політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/25265.html>
4. *У Нью-Делі* відбулася офіційна церемонія зустрічі Президента України з Президентом та Прем'єр-міністром Індії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/25265.html>
5. *Президент* : Україна проводить послідовну політику із розбудови взаємовигідних партнерських відносин із країнами Південного Сходу і Тихоокеанського басейну [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/19651.html>
6. *Модернізація* України – наш стратегічний вибір : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2011. – 432 с.
7. *Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році* : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2012. – 256 с.
8. *Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році*. Звернення Президента України до Верховної Ради України VII скликання. – К. : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2012. – 74 с.
9. *Гончарук А. З.* Азіатський вектор зовнішньої політики України : новий прагматизм / А. З. Гончарук, Б. О. Парахонський // Стратегічні пріоритети. – 2011. – № 2(19). – С. 168–176.
10. *Кобзаренко А. М.* Проблеми та перспективи українсько-індійських відносин // Стратегічні пріоритети. – 2011. – № 4(21). – С. 156–160.
11. *Кобзаренко А. М.* Взаємодія з міжнародними організаціями держав Азії як механізм реалізації інтересів України у регіоні // Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 4(21). – С. 205–209.
12. *Зовнішня політика України – 2010* : стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / за ред. Г. М. Перепелиці. – К. : ВД «Стилос», 2011. – 352 с.
13. *Пріоритети* політики України щодо країн Азії : аналіт. доп. / А. З. Гончарук, А. М. Кобзаренко, О. К. Микал ; за заг. ред. О. В. Литвиненка. – К. : НІСД, 2011. – 64 с.
14. *Концептуальні засади зовнішньополітичної стратегії України* : аналіт. доп. / Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська ; за заг. ред. О. В. Литвиненка, К. А. Кононенко. – К. : НІСД, 2011. – 30 с.
15. *Про основи національної безпеки* : закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T030964.html
16. *Про Стратегію національної безпеки України* : указ Президента України від 12.02.2007 року № 105/2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/5728.html>
17. *Государственное управление в сфере национальной безопасности* : словарь-справочник / состав. : Г. П. Ситник, В. И. Абрамов, В. Ф. Смолянюк и др. ; под общ. редакцией Г. П. Ситника. – К. : Вид-во НАДУ, 2012. – 496 с.
18. *Про рішення* Ради національної безпеки і оборони України «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України» : указ Президента України від 8 червня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/14823.html>
19. *Арсентьева И. И.* Россия между Востоком и Западом : стратегия национальной безопасности : монография / И. И. Арсентьева. – М. : Восток-Запад, 2008. – 195 с.
20. *Кокошин А. А.* Стратегическое управление : теория, исторический опыт, сравнительный анализ, задачи для России. – М. : МГИМО (Университет), «Российская политическая энциклопедия», 2003. – 528 с.
21. *Сергунин А. А.* Российская внешнеполитическая мысль : проблемы национальной и международной безопасности : монография. – Нижний Новгород : Нижегородский государственный лингвистический университет имени Н. А. Добролюбова, 2003. – 94 с.

22. *Волобуєв О. В.* Россия : государственные приоритеты, национальные интересы. – М. : Изд-во «Российская политическая энциклопедия», 2000. – 399 с.
23. *Ансофф И.* Стратегическое управление : сокр. пер. с англ. – М. : Экономика, 2000. – 519 с.
24. *Горбулін В. П.* Стратегічне планування : вирішення проблем національної безпеки : монографія / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. – К. : НІСД, 2010. – 288 с.
25. *Горбулін В. П.* Системно-концептуальні засади стратегії національної безпеки України : монографія / В. П. Горбулін, акад. НАН України, д. т. н., проф. ; А. Б. Качинський, д. т. н., проф. – К. : ДП «НВЦ «Євроатлантикінформ», 2007. – 592 с.
26. *Ситник Г. П.* Державне управління національною безпекою України : теорія і практика : монографія. – К. : Вид-во НАДУ, 2004. – 408 с.
27. *Семенченко А. І.* Методологія стратегічного планування у сфері державного управління забезпеченням національної безпеки України : монографія. – К. : Вид-во НАДУ, 2008. – 428 с.
28. *Бакуменко В. Д.* Формування державно-управлінських рішень : проблеми теорії, методології, практики : монографія. – К. : Вид-во НАДУ, 2000. – 320 с.
29. *Жаліло Я. А.* Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави : монографія. – К. : НІСД, 2009. – 336 с., іл.
30. *Про засади внутрішньої та зовнішньої політики* : закон України від 1.07.2010 № 2411-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/12069.html>
31. *Выступление* Президента России Д. Медведева на совещании с российскими послами и постоянными представителями в международных организациях 12.07.2010 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kremlin.ru/transcripts/8325>
32. *Программа эффективного использования на системной основе внешнеполитических факторов в целях долгосрочного развития Российской Федерации* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://blogs.pravda.com.ua/authors/kuzyo/4bec22fe3e992/view_print/